

Івасіків В.В.

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ПОГЛЯДИ ГАВРИЇЛА КОСТЕЛЬНИКА НА КОМУНІСТИЧНУ ТА БІЛЬШОВИЦЬКУ ІДЕОЛОГІЮ

Тематика статті розкриває питання поглядів Г. Костельника на проблему еволюції доктрин більшовизму та комунізму. Базуючись на широкій джерельній базі, яка представлена львівською періодикою першої половини ХХ ст. і науковими працями вченого із цієї тематики, реконструйовано еволюцію його бачення основних аспектів комунізму та більшовизму: питань усупільнення майна, приватної власності, наукового матеріалізму, атеїзму, класової рівності, відносин релігії та держави.

Метою статті є комплексний аналіз еволюції поглядів Г. Костельника на ідеологію комунізму і більшовизму, а також похідні від них філософські концепції матеріалізму та атеїзму. У дослідженні ми послуговувалися методологічним інструментарієм спеціальних історичних дисциплін: історіографії (методи раціональної реконструкції), історичного джерелознавства (використовували джерела у комплексі зовнішньої і внутрішньої критики), просопографії та біографістики.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що персоналія Г. Костельника не отримала достатньої уваги науковців у радянський період, особливо тематика, пов'язана з його поглядами та критикою радянської системи, ідеології комунізму та більшовизму.

Застосовуючи такі принципи та методологію дослідження, ми дійшли висновку, що Г. Костельник, аналізуючи фундаментальні засади комуністичної та більшовицької доктрини, вважає їх абсурдними і такими, які суперечать природі людини. Атеїзм філософ розглядає як нову релігію ХХ ст., яка спричиняє соціальний занепад і падіння моральних та етичних норм у соціумі. Вчений виробив власну класифікацію різновидів матеріалізму, які поділив на науковий (методологічний), культурний і компромісний. У своєму аналізі особливостей більшовизму вчений дійшов висновку, що на практиці радянських реалій комуністична теорія показала свою неефективність, обмеженість і примітивність.

Ключові слова: Г. Костельник, комунізм, більшовизм, атеїзм, матеріалізм.

Постановка проблеми. У радянський період українська біографістика зіткнулася із колосальним ідеологічним тиском та цензурою, що робили фактично неможливими об'єктивні дослідження персоналій української історії, яких тоталітарна машина вважала «неблагонадійними», «буржуазними націоналістами» або колаборантами. Церковні та громадські діячі, політики, військові та вчені, біографії яких носили штамп «секретно», фактично не отримували достатньої уваги від радянських науковців. Саме тому останніми роками відчувається посилений інтерес до українознавчих біографічних студій, які могли б об'єктивно оцінити долю низки важливих історичних персон.

Одним із таких діячів є Гавриїл Костельник – доктор філософії, греко-католицький священник та один із організаторів так званого «Львівського церковного собору» 1946 року. Доля цієї контрверсійної особистості отримала «табу» на вивчення з боку радянської цензури, а на

сучасному етапі Російська православна церква використовує особу цього греко-католицького священника у своєму ідеологічному протистоянні як із Православною церквою України, так і з Українською Греко-Католицькою церквою. Тому дослідження поглядів і світоглядних концепцій цього вченого-філософа у питаннях ідеології комунізму та більшовизму виглядають досить актуально, особливо в контексті сучасної конфесійної та політичної ситуації в Україні. Ґрунтовні дослідження таких суперечливих постатей вітчизняної історії потрібні не лише науковій біографістиці, а й необхідні для формування громадянської освіченості співвітчизників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській історіографії усе ще відсутнє історичне дисертаційне та монографічне дослідження персоналії Г. Костельника. Наукові розвідки українських науковців торкалися філософських поглядів ученого-теолога, а також частково охоплювали

проблеми його бачення ідеології марксизму та більшовизму.

Однією з перших оцінку ставленню греко-католицького священника до концепції марксизму і соціалізму дала І. Мірчук [9]. У своїй статті «Спадщина Гавриїла Костельника у сучасному політичному дискурсі» вчена проаналізувала бачення філософа на ключові комуністичні та соціалістичні проблеми: приватна власність, усупільнення майна, відносини держави та релігії.

Важливими в контексті нашого дослідження є наукові розвідки І. Загребельного [1] та Я. Петрук [10], які стосуються проблеми поглядів Г. Костельника на питання атеїзму, який філософ вважав новою релігією ХХ ст. Не можемо не сказати і про наукові праці Н. Мадей [8], яка аналізувала еволюцію філософських поглядів ученого-теолога, а також його бачення розвитку церкви.

Постановка завдання. Метою статті є комплексно проаналізувати еволюцію поглядів Г. Костельника на ідеологію комунізму і більшовизму, а також похідні від них філософські концепції матеріалізму та атеїзму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для об'єктивного аналізу ставлення Г. Костельника до комуністичної та більшовицької ідеології потрібно розуміти, що науковий світогляд вченого сформувався у західноєвропейській культурній орбіті, адже філософ народився в невеликому поселенні Руський Керестур, що знаходиться на території сучасної Сербії. Освіту він здобував у Хорватії, згодом навчався у Львівському університеті, а в 1913 році за сприяння А. Шептицького здобув ступінь доктора філософії у Фрибурзькому університеті Швейцарії [8, с. 49]. Така престижна освіта та постійний культурний і науковий контакт із Заходом сформували у нього чіткі світоглядні концепції в дусі вільного європейського капіталізму, демократії, свободи та рівності. Саме тому соціалістичні теорії та ідеологія комунізму, яка на початку ХХ ст. була досить популярною на Заході, сприймалися ним як щось зовсім чуже, таке, що суперечить його еству.

Чи не першою серйозною науковою працею, у якій молодий філософ аналізує комуністичну доктрину, є книга «Границі демократизму» [5]. Робота побачила світ у 1919 році. Ця дата не є випадковою, адже це була реакція вченого на ті події, які відбувалися на «Великій Україні». Російська революція показала усьому світу, що концепції Маркса із теоретичної площини перейшли у практичну і потрібно було чітко розуміти, з чим ти маєш справу. Г. Костельник узяв основні кон-

цепції комунізму та соціалізму: класову рівність, усупільнення майна, громадянську свободу і дійшов висновку, що ці філософські доктрини здебільшого дублюють християнські засадничі принципи раннього християнства, а новочасна ідея про рівність людей є нічим іншим, як застосуванням християнської ідеї про рівність усіх людей перед Богом до суспільного ладу [9, с. 216]. Комуністична ідея про класову рівність, на думку філософа, є недосяжною утопією, адже будь-яке управління породжує нерівність, люди можуть бути рівними, тільки враховуючи природне право, а не соціальне.

Мертвонародженою вчений вважає і основну комуністичну тезу про усупільнення майна. Будучи вихованим у капіталістичній системі, для нього є абсурдною думка про те, що держава може втручатися у приватну власність громадянина, тому філософ задається логічним питанням: «Якщо майно буде спільним, то яка мотивація для праці у конкретного індивіда?» [5, с. 28–29]. Г. Костельник стверджує, що основний прорахунок комуністичної теорії полягає у тому, що вона зовсім не враховує індивідуальні особливості людської природи, адже для морального щастя людині потрібне і матеріальне щастя, а «загальний комунізм був би темницею для особи, для індивідуальних наших цілей і почувань» [5, с. 78]. Багато у чому така позиція греко-католицького священника збігається із поглядами на ідеологію комунізму М. Вебера, із працями він був знайомий.

Г. Костельник не полишає дослідження комунізму та більшовизму і в наступні роки, коли бачення ним цих доктрин еволюціонує та радикалізується. У 1927 році у львівському тижневику «Діло» він видає статтю «Більшовицька релігія» [2], у якій намагається пояснити, як атеїзм у «процвітаючому» комуністичному суспільстві призводить до повного соціального, культурного та морального упадку. Так, автор наводить статистику, згідно з якою в Радянському Союзі налічується більше семи мільйонів бездомних дітей, які вже у юному віці стають на кримінальну стежку: «Останніми роками більшовицькі часописи постійно нарікають на хуліганство, яке занепокоючо розростається. Ось кілька уривків із більшовицьких часописів: «Сьогодні звичайний хазяйський син, а через рік – горлоріз». «Хуліганство не припиняється, а шириться, доходячи до бандитизму». «Хуліганяте не тільки куркульські чи середняцькі сини, а й члени комуністичного союзу молоді» [2, с. 7].

Учений бачить основну причину такої ситуації в атеїзмі, який морально розкладає суспільство, «розбиває людську душу», вбиває «вищу людину». Г. Костельник стоїть на позиції того, що атеїзм серед широких мас комуністичного суспільства опускає людину до інстинктів, він цілеспрямовано звертає увагу на той факт, що у «Союзі» фактично відсутнє мистецтво, немає наукових відкриттів і винаходів – усе це наслідок «атеїстичного безбожництва» [2, с. 7]. Як справжній учений Г. Костельник намагається бути об'єктивним і визнає, що частина такого «здичення» комуністичного суспільства пов'язана із його фізичним і моральним спустошенням, яке спричинила революція та війни.

У 1930 році Г. Костельник повертається до дослідження більшовизму. Цього року виходить друком його стаття «Більшовицька інквізиція» [3]. У ній він порівнює гоніння середньовічної католицької інквізиції та сучасні йому репресії більшовиків: «Та всі історичні інквізиції бліднуть проти більшовицької інквізиції. Доки вона не стала дійсністю, ніхто у Європі не повірив би, що за наших часів можливий такий розклад духової культури: таке диктаторське винищування моральності, така демонічна тиранія, таке систематичне гноблення сотень мільйонів підданих, таке варварство. Атиля, Тамерлян та інші, подібні до них, дикі завойовники були «джентельменами» порівняно із більшовиками. Вони не розбивали родини, не відбирали дітей від родичів, не видаляли морального і релігійного характеру із людських душ. А більшовики наче нелюди топчуть і ці найінтимніші святощі людської природи» [3, с. 3].

Учений порівнює переслідування інакодумців у Радянському Союзі із християнськими гоніннями в Римській імперії, наголошуючи, що в перших християн був захист у вигляді катакомб, а більшовицька тоталітарна машина систематично знищує мільйони людей, які навіть не можуть заховатися за кордоном [3, с. 3]. Цікавим виглядає той факт, що Г. Костельник, крім розуміння філософської та наукової теорії комунізму та більшовизму, був добре підкованим фактично. Він знав і про масові репресії за національним чи соціальним критерієм у «Союзі», і про голод і колективізацію, і про засилля спецслужб і постійний контроль: «Більшовицька статистика знає за кожну курку на обійсті, а кожна людина там під контролем охрани» [3, с. 3].

Оригінальними виглядають думки вченого щодо російської ментальності та її впливу на формування більшовизму. Вчений говорив, що

саме російська душа могла стати тим чинником, який відрізняє класичний комунізм К. Маркса від більшовизму В. Леніна. Він висунув гіпотезу про те, що саме «азійський» деспотизм, «монгольська культура» та рабська психіка породили гідру тоталітарного більшовизму. Г. Костельник стверджував, що таке припущення могло б вписатися у психологічно-суспільні явища, які спостерігають у Радянському Союзі, але зауважив, що це – складний і «путаний» процес [3, с. 3]. Підсумовуючи свою гіпотезу про російську ментальність і більшовизм, учений задається логічним питанням: «Чи більшовицька диктатура, наприклад, у Німеччині чи Франції була б так само страшною, як у Росії? Відповідь: ні! Ця різниця – це власне те, що треба відрахувати на рахунок російської вдачі» [3, с. 3].

Продовжуючи свій аналіз особливостей устрою Радянського Союзу, філософ звертає увагу і на невідповідність теоретичних основ класичного комунізму реаліям радянської буденності. Вчений зазначає, що в союзній конституції прописана свобода віросповідання, а це означає, що держава визнає, що релігія – це приватна справа кожної особи, проте на практиці лише атеїстична віра правлячої партії має усі права та привілеї, а всі інші релігії приречені на загибель [3, с. 1].

У своїх наукових розвідках стосовно доктрини комунізму та більшовизму Г. Костельник доходить і до аналізу матеріалізму. Він виводить генезу матеріалістичних філософських напрямів ще із часів Античної Греції. Вчений стверджує, що матеріалізм як єдина основоположна філософська доктрина приречений на цілковитий провал (тут ключовим прикладом є саме Радянський Союз, який у науковій площині не продукує ніяких відкриттів, а лише породжує атеїзм), тому науковець пропонує використовувати матеріалізм лише як одну із можливих методологій, як це робили грецькі атомісти.

Г. Костельник зробив власну класифікацію філософського матеріалізму і виокремив так званий «компромісний матеріалізм», характеризуючи його як симбіоз духовної культури (віри у божественне) та моралі. До такого типу матеріалістів він відносить І. Франка. Матеріалізм більшовиків філософ називає релігійним, оскільки він із філософської площини перейшов у певний культ, породив атеїзм, який учений бачить виключно новою релігією: «Матеріалізм як релігія ось де властиве джерело більшовицьких страхів. Комуністичний експеримент не мусить виходити страшно. У першій християнській громаді в Єрусалимі комунізм

був оснований на глибокій і святій любові до ближнього й «не було убогого між ними» (Діяння 4, 33). Це залежить від того, хто і як переводить комуністичний експеримент? Душа б'є, а не рука; рука тільки виконує удар душі. Отже, яка душа, такі будуть і її удари. Матеріалізм, наче ржа залізо, з'їдає вищі, ніжніші, етичні почування душі. Ось тому комуністичний експеримент більшовицької партії виходить таким страшним» [3, с. 3].

Приділивши досить уваги питанням комуністичних і соціалістичних доктрин, Г. Костельник починає досліджувати ще один складник радянської дійсності – «культ особи». У 1933 році світ побачила його праця «Наполеон і Сталін як представники духу свого часу» [6]. У ній вчений аналізує персони двох згаданих вище історичних постатей, шукає між ними схожі та відмінні риси: «Сталін – зовсім інша людина та й зовсім інша його позиція. Він не є божищем Червоної армії, бо й на якій основі мав би ним бути? Адже він навіть не є безпосереднім командантом війська й нічим не відзначився на стратегічному полі. Світ узагалі не вміє навести ніяких його великих діл ні з якої ділянки (ті індустріалізаційні пляни, певне, не є його виключним твором). Сталін поза Москвою ніде не показується – він якийсь законспірований володар, великий анонім, без індивідуальності. Він не володіє над СРСР у своєму імені, а в імені комуністичної партії. Наполеон виріс на воєнних лаврах, а Сталін – на тлі своєї комуністичної партії» [6, с. 26].

Культ особи у Радянському Союзі філософ порівнює із релігійним орденом, а персону Сталіна ознаменовує як «великого магістра» та виконавця комуністичної доктрини. Г. Костельник зазначає, що Сталін настільки вжився у власну більшовицьку ідеологію, що навіть у своєму зовнішньому вигляді (простий військовий одяг, люлька, не обвішується золотом) він сповідує «непорочне пролетарське обличчя» [6, с. 32]. Філософ також прослідковує еволюцію формування більшовизму на прикладі конкретних його лідерів. Зокрема, він стверджує, що при Леніні, Троцькому та Раковському більшовики перебували під впливом ліберальної доктрини західноєвропейського комунізму, а «культ особи» Сталіна – «чистий тип «догматиста-комуніста», релігійний фанатичний тип, для якого всяка інша релігія – «це опій для народу», тільки його релігія – це «чиста наука», «свята правда» [6, с. 31].

Теоретичні роздуми філософа отримали змогу втілитися у практичне споглядання більшовизму. Радянські війська 22 вересня 1939 року «зайшли»

до Львова, у якому проживав Г. Костельник. Свої висновки наочного споглядання 20-річного більшовицького експерименту філософ втілює у публікації «Перша зустріч із большевиками» [7]. У ній вчений показує реальну картину особистого споглядання радянського управління щойно окупованої Галичини.

Він звертає увагу на зовнішній вигляд «світових пролетарів», поведінкові стереотипи офіцерів і політику «советської» адміністрації, на різницю декламованої більшовицької ідеології та її дійсної практики: «Справжнє обличчя большевицького війська пізнав я аж тоді, коли побачив більший відділ піхоти. Коліна тремтіли мені з сорому перед поляками, бо це було військо держави, у якій складовою частиною була моя батьківщина – Україна. Юнаки, почорнілі із нужди, здриглюватілі, наче пригнилий гарбуз, без життєвої сили, ледве ногами волочили. Мимохить я пригадав військо царської Росії зі Світової війни 1914 року. Там, де це була здорова зелена галузка, а большевицьке військо – напівсуха галузка із пожовклим листям. Мені стало ясно, що большевики знищили людську расу. І на неї пішли усі безмежні жертви та страждання 150 мільйонів людей за 22 роки панування большевиків! Кожну особу, яка прибула із большевицького царства, наші люди відрізняли вже з вигляду. Це були інші люди, з іншою душею. Люди, яких виховала 20-річна найжахливіша й найбільш божевільна революція. Тому то наші люди й відчували потребу називати їх збірною назвою «совети» без огляду на те, чи були це українці, москалі, жиди чи інші. Та всі ми дуже ясно спостерігали, що душею «советства» були москалі: московське доктринерство, московське деспотство, московська пасивність, яка провадить до безрадности в терпінні, психопатичні місяністські нахили спасти світ» [7, с. 408].

Проте найбільше у новій радянській дійсності філософа вразила суперечність між теорією і дійсністю більшовицького соціалізму. Влада платила працівникам польською валютою, а потім її обезцінила, щоб знищити капіталістів, проте самі радянські політруки, виселивши та вивізши галицьку інтелігенцію «на Сибір», займали їхні розкішні помешкання, конфіскували майно: «Жебрак став ще нужденнішим жебраком, робітник – ще біднішим пролетарем, урядовець – ще марнішим створінням, хлібороб став кулаком – кандидатом на вивезення. І це в большевицькому словнику називалося большевицькою революцією, єдиною в історії, яка остаточно зліквідувала експлуатацію людини людиною» [7, с. 410].

У своїй публікації Г. Костельник підсумовує усе побачене під час більшовицької окупації такими висновками, які чи не найкраще можуть підвести підсумки його ставлення до більшовицької ідеології за всі роки наукових розвідок: «Наша зустріч із більшовиками – це була зустріч двох культур, двох світів, у яких діють інші моральні, політичні й економічні закони. До Першої світової війни усе цивілізоване людство мало одну мораль, однакові етичні критерії. Нині ж світ розбитий на дві ворожі системи, між якими немає й не може бути порозуміння, бо в них втрачено спільне значення основних понять. Жодна держава так не мучила підданих, як більшовицька, що мучить не тільки тіло, а й душу у найглибших її глибинах. Це чортівський млин, який меле людей» [7, с. 413].

Висновки. Отже, можна стверджувати, що Г. Костельник у своїх наукових студіях приділяв велику увагу проблемі еволюції та особливостей доктрини комунізму й більшовизму. Фундаментальні засади комуністичної теорії (усуспільнення майна, класова рівність, відсутність приватної власності) вчений вважав абсурдними та такими, які суперечать природі людини. Атеїзм філософ

розглядав виключно як нову релігію ХХ ст., яка спричиняє соціальний занепад і падіння моральних та етичних норм у соціумі.

Важливо зазначити і той факт, що Г. Костельник виробив власну класифікацію різновидів матеріалізму, яку поділив на науковий (методологічний), культурний і компромісний. У своєму аналізі особливостей більшовизму вчений дійшов висновку, що на практиці радянських реалій (масові репресії, колективізація, «культ особи») комуністична теорія показала свою неефективність, обмеженість і примітивність. Г. Костельник звертав увагу і на ментально-психологічні особливості так званої «російської душі», яка допомогла більшовизму остаточно перетворитися на тоталітарний режим.

Подальші дослідження поглядів і життєписів персоналій української історії, які замовчувалися у радянський період, є не просто актуальними, а й потрібними для формування цілісної та об'єктивної картини нашого минулого. Особливо перспективними, на нашу думку, виглядають комплексні біографічні дослідження, поєднані із тематикою наукознавства, регіональної, соціально-політичної та церковної історії.

Список літератури:

1. Загребельний І. Політичні ідеології як форми секуляризму в інтерпретації Гавриїла Костельника. Держава і церква в новітній історії України : зб. статей. Полтава : ПНПУ, 2013. С. 356–361.
2. Костельник Г. Більшовицька «релігія». Діло, 1927. 24 квітня. 7 с.
3. Костельник Г. Більшовицька інквізиція. Діло, 1930. Ч. 1, 26 квітня. Ч. 2, 29 квітня. Ч. 3, 30 квітня. Ч. 4, 1 травня. С. 1–3.
4. Костельник Г. Большевизм – новітній «кльовн християнства». Нива, № 12. 1929. С. 452–458.
5. Костельник Г. Границі демократизму (Соціална студія). Львів : НТШ, 1919. 220 с.
6. Костельник Г. Наполеон і Сталін як представники духа свого часу. Львів, 1933. 35 с.
7. Костельник Г. Перша зустріч із більшовиками. Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини. Збірник наукових праць. Львів-Ужгород, 2007. С. 406–413.
8. Мадей Н. Концепція української греко-католицької церкви Г. Костельника в контексті історії уніатських церков : дис. канд. іст. наук (спец.: 09.00.11 Релігієзнавство). Львів : Нац. ун-тет ім. Івана Франка, 2001. 187 с.
9. Мірчук І. Спадщина Гавриїла Костельника у сучасному політичному дискурсі: людинознавчі студії. Філософія, № 22. 2010. С. 212–223.
10. Петрук Я. Атеїзм як релігія у розумінні Гавриїла Костельника. Наукові записки Національного університету Острозька академія, № 17. 2015. С. 75–86.

Ivasikiv V.V. VIEWS OF HAVRIIL KOSTELNYK ON THE IDEOLOGY OF COMMUNISM AND BOLSHEVISM

The subject of the article reveals the question of H. Kostelnyk's views on the problem of the evolution of the doctrines of Bolshevism and communism. The evolution of his vision of the main aspects of communism and Bolshevism, namely the issues of socialization of property, private property, scientific materialism, atheism, class equality and relations between religion and the state, was reconstructed basing on a wide source base, which was represented by Lviv periodicals of the first half of 20th century and scientific works of philosopher on this topic.

The aim of the article is a comprehensive analysis of the evolution of H. Kostelnyk's views on the ideology of communism and Bolshevism, as well as the philosophical concepts derived from them – materialism and

atheism. In the study we used the methodological tools of special historical disciplines: historiography (methods of rational reconstruction), historical source studies (which we used in a complex of external and internal criticism of sources), prosopography and biography.

The scientific novelty of the study is that H. Kostelnyk did not receive enough attention from scholars during the Soviet period, especially topics related to his views and criticism of the Soviet system, the ideology of communism and Bolshevism.

Applying such principles and research methodology, we came to the conclusion that H. Kostelnyk considers the fundamental principles of communist and Bolshevik doctrine absurd and contrary to human nature. The philosopher sees atheism as a new religion of the 20th century, which causes social decline and a fall in ethical and moral norms in society. We can also say that the scholar has developed his own classification of varieties of materialism, which is divided into scientific (methodological), cultural and compromise. In his analysis of the peculiarities of Bolshevism, the philosopher concludes that in the practice of Soviet realities communist theory has shown its inefficiency and primitiveness.

Key words: *H. Kostelnyk, communism, Bolshevism, atheism, materialism.*